

Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk

Ewa Ziemińska

Streszczenie rozprawy doktorskiej

Sara Lipska. Artystka wszechstronna.

Promotor:

Prof. dr hab. Joanna M. Sosnowska

IS PAN

Recenzenci:

Prof. dr hab. Jerzy Malinowski

Wydział Sztuk Pięknych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu

Prof. dr hab. Andrzej Pieńkos

Instytut Historii Sztuki, Uniwersytet Warszawski

Warszawa 2020

Sara Lipska (1882-1973) była artystką wszechstronnie utalentowaną, sprawnie łączyła nie tylko wiele dziedzin sztuki, ale i różne stylistyki. Zajmowała się rzeźbą, malarstwem, projektowaniem wnętrz, kostiumów i dekoracji teatralnych, afiszy reklamowych oraz strojów, wykorzystywała modernizm i funkcjonalizm w wystroju wnętrz, inspirowała się bogactwem ornamentyki i kolorystyki rosyjskiego folkloru w projektach mody i scenografii, a miniaturą perską w malarstwie. Wypracowała swój indywidualny styl. Jej korzenie artystyczne sięgają lat studiów spędzonych w Warszawskiej Szkole Sztuk Pięknych, jednak większość zawodowego życia spędziła w Paryżu, dokąd wyjechała pod koniec 1912 roku. Stolica Francji stanowiła miejsce przyciągające artystów i dające im duże możliwości twórcze. Był to także czas przemian, nowych prądów, zmiany sposobu życia, ubierania się i funkcjonowania kobiet w społeczeństwie, który dał wolność wyborów i niewątpliwie inspirował artystkę do działania. Dorobek Sary Lipskiej dowodzi, że obracała się w najciekawszych pod względem artystycznym kręgach paryskiej bohemy i wielkiego biznesu. Na paryskich Polach Elizejskich i w Monte Carlo posiadała butik z autorskimi kreacjami. Swoje prace pokazywała między innymi na wystawie Sztuki Dekoracyjnej w 1925 roku, gdzie zdobyła złoty medal, na Wystawie Kolonialnej w 1931 roku i Międzynarodowej Wystawie „Sztuka i Technika w Życiu Współczesnym” z 1937 roku w Paryżu, gdzie również została doceniona. Uczestniczyła w paryskich Salonach – Jesiennym, Niezależnym i Tuileryjskim.

Kariera zawodowa Lipskiej rozpoczęła się w okresie, kiedy rola artystek nie była jeszcze społecznie oczywista i wymagała przekroczenia wielu granic, uporczywości i konsekwencji w podążaniu wybraną drogą. Lipska doszła do upragnionego celu, jakim było zostanie artystką, samodzielnie, jako emancypująca się, walcząca o samorealizację kobieta. Podjęcie studiów na uczelni artystycznej przez córkę chasyda, a później samotne macierzyństwo i wyjazd do Paryża, pokazują, z jaką determinacją, pomimo trudności podejmowała starania o realizację swojej sztuki. Jej postawa stanowiła próbę wyzwolenia się z obowiązującego wciąż modelu patriarchalnego oraz tradycji żydowskiej obyczajowości.

Kulturowa i artystyczna świadomość Sary Lipskiej formowała się w zetknięciu z różnymi impulsami, od najmłodszych lat z kulturą i mistyką chasydzką, a w okresie późniejszym, podczas studiów w WSSP z zupełnie dla niej nowym doświadczeniem koedukacyjnością szkoły, z życiem cyganerii artystycznej, a także z wielkimi indywidualnościami, z których największy wpływ na artystkę miał Xawery Dunikowski przez wiele lat pozostając z nią w intymnym związku. Po wyjeździe do Paryża jej talent wybuchł ze zdwojoną siłą. Nieocenione znaczenie miała dla niej współpraca z Baletami Rosyjskimi, praca

w zespole Leona Baksta, a także środowisko francuskiej awangardy, świat teatrów paryskich i nieliczne, ale znaczące kontakty z polską kolonią artystyczną w Paryżu.

Założeniem niniejszej pracy jest przywrócenie Sarze Lipskiej należnego miejsca w historii sztuki, opracowanie jej dorobku artystycznego oraz ukazanie postawy życiowej. W tym celu zostało zebranych i naukowo opracowanych wiele zachowanych dokumentów dotyczących Lipskiej, zarówno z jej życia prywatnego jak i zawodowego. Analiza zgromadzonych materiałów umożliwiła ukazania tej niezwykle ciekawej artystki, która pokonała wiele trudności, by móc tworzyć. Fakt, że pochodziła z ortodoksyjnej rodziny żydowskiej nie ułatwiał jej działania. Niemniej w 1904 roku podjęła studia w Warszawskiej Szkole Sztuk Pięknych w pracowni rzeźbiarskiej, co wówczas uważane było wciąż za domenę mężczyzn. W rozprawie wykorzystano narzędzia interpretacyjne wypracowane przez krytykę feministyczną, a także metody badawcze zapożyczone z psychoanalizy oraz studiów żydowskiej obyczajowości. Zastosowanie badań interdyscyplinarnych pozwoliło nakreślić postać artystki z różnych perspektyw.

Rozprawa podzielona została na pięć głównych rozdziałów. Każdy z nich z innego punktu widzenia dotyka tak biografii artystki, jak i jej twórczości.

Rozdział pierwszy w dużej mierze poświęcony został pochodzeniu Sary Lipskiej i uwarunkowaniom z tym związanym. W rozdziale opisane zostały jej relacje z młodszą siostrą, aktorką Teą Arciszewską oraz środowiskiem warszawskich artystów ze Szkoły Sztuk Pięknych i żydowskich literatów. Wiele miejsca zostało poświęcone roli ojca chasyda Jozka Mendla Lipskiego oraz możliwościom realizacji ambicji zawodowych młodych kobiet z żydowskich rodzin. W tej części pracy został także omówiony aspekt tradycji żydowskiej obecnej w twórczości Sary Lipskiej oraz dyskusji wokół kwestii istnienia „sztuki żydowskiej”.

W rozdziale drugim, omawiającym studia Lipskiej w Warszawskiej Szkole Sztuk Pięknych, analizie poddany został system kształcenia, system nagród i konkursów. Wiele miejsca poświęcono działalności pracowni rzeźby profesora Xawerego Dunikowskiego i jego programowi nauczania oraz roli Sary Lipskiej w tej pracowni. Przywołany został bal Młodej Sztuki w 1908 roku, który w przypadku rozważań o twórczości i osobie artystki, jest szczególnie ważnym wydarzeniem.

W kolejnej części pracy, w rozdziale trzecim, podjęta została próba charakterystyki relacji artystki z Xawerym Dunikowskim. Analiza związku z rzeźbiarzem, utrzymywanym przez wiele lat w tajemnicy, jak i postawa samego Dunikowskiego oraz jego wpływ na

twórczość Lipskiej jest zadaniem niezwykle interesującym i prowadzi niekiedy do zaskakujących wniosków. Wykorzystano w rozprawie narzędzia interpretacyjne związane z teorią Otto Weininger i postawą mizoginiczną charakteryzującą myślenie koniec XIX i początek XX wieku. W rekonstrukcji tej relacji posłużyłam się wzajemną korespondencją artystów. Zwrócenie uwagi na samotne macierzyństwo Lipskiej, próbę łączenia roli matki i artystki, pracę zarobkową z rozwojem artystycznym, dopełnia obrazu badań. Relacja ponadto stanowi odbicie społeczno-kulturowych uwarunkowań życia kobiet o ambicjach artystycznych na początku XX wieku.

Rozdział czwarty poświęcony został stolicy Francji jako miejscu przyciągającemu artystów i dającemu im duże możliwości twórcze. Przyczyny przyjazdu Lipskiej do ówczesnej stolicy sztuki, kolejne miejsca zamieszkania oraz jej uczestnictwo w życiu artystycznej dzielnicy Montparnasse zostały szczegółowo przeanalizowane. Historia przyjaźni artystki z malarką Zofią Piramowicz, jej koleżanką z Warszawskiej Szkoły Sztuk Pięknych, ukazuje nam kobiecą solidarność, wzajemne wspieranie się i dzielenie się podobnymi doświadczeniami.

W ostatnim, najobszerniejszym rozdziale pracy analizie poddana została twórczość Sary Lipskiej. Kluczem do jej omawiania stały się dziedziny sztuki, w których realizowała swój talent. W poszukiwaniach malarskich koncentrowała się na zagadnieniach kolorystycznych i psychologicznym portrecie. W rzeźbie często eksperymentowała z tworzywem, używając materiałów jak żywica syntetyczna, blacha miedziana, szkło, koraliki. Modelowała także w glinie, odlewając swoje rzeźby w gipsie lub sztucznym kamieniu, jak również rzeźbiła w drewnie. Wykonane przez nią portrety rzeźbiarskie i malarskie świadczą, że była znana jako artystka w towarzystwie bogatych ludzi ze świata literatury, muzyki, nauki, mody, teatru, arystokracji i polityki. W modzie, która wówczas podlegała wielu spektakularnym przemianom, także ze względów obyczajowych, Lipska inspirowała się strojem wschodnim, jego kolorem i ornamentyką. Najbardziej rozpoznawalne są jej realizacje haftów, mięsistych, bogato zdobionych kamieniami, perłami, złotymi nićmi, czasem przypominających wypukły relief. Projekty wnętrza są zupełnym przeciwieństwem tego przepychu. Stonowane w barwach, wpisują się w stylistykę lat 20., gdzie czystość formy, porządek, użycie nowoczesnych materiałów metalu, szkła, rezygnacja z detalu charakteryzują wiele realizacji współczesnych jej projektantów jak Robert Mallet-Stevens, René Herbst, Le Corbusier czy Charlotte Perriand. To, że jej projekty znalazły się w publikacji *Le style moderne* wydanej w 1925 roku w Paryżu, dowodzi pozycji liczącej się wśród architektów nowoczesnych wnętrza, bycia cenioną i funkcjonującą na rynku projektantką. Kolejnym polem, na którym Sara Lipska również

działała, choć zdecydowanie w najmniejszym stopniu, była grafika użytkowa i ilustracje książkowe.

Wyzwaniem w badaniu twórczości Sary Lipskiej z jednej strony zdaje się być wielotorowość jej zainteresowań artystycznych, z drugiej zaś trudności w dotarciu do spuścizny. Niemal cały jej dorobek znajduje się w zbiorach we Francji, tak w prywatnych kolekcjach, jak i muzeach: Musée des Années 30 w Boulogne-Billancourt, Musées de Poitiers, Musée d'Art et d'Histoire de la Ville de Meudon, Bibliothèque-musée de l'Opéra (oddział Bibliothèque nationale de France), Musée national d'art moderne à Paris, Centrum George Pompidou, Musée Despiau-Wlérick w Mont de Marsan, Musée Alphonse-Georges Poulain w Vernon oraz w Bibliotece Polskiej w Paryżu. Kolekcję kilkunastu materiałów i ubrań zaprojektowanych przez artystkę posiada The Metropolitan Museum of Art w Nowym Jorku. Kilka rzeźb i obrazów dzięki darowi Antoine'a Cierplikowskiego i Marii Xawery Dunikowskiej weszło do zbiorów Muzeum Rzeźby w Królikarni. Jeden obraz znajduje się dziś w kolekcji prywatnej w Polsce.

Integralną częścią niniejszego opracowania jest katalog dzieł Sary Lipskiej. Zostały w nim zamieszczone prace, których istnienie udało się ustalić i udokumentować w trakcie studiów nad rozprawą, zarówno istniejące jak i te znane jedynie z literatury i źródeł.

Rozprawa jest pierwszą w historii próbą całościowego odtworzenia biografii artystki, jak również odnalezienia istniejących przykładów jej twórczości, ponadto ma ambicje studiów nad twórczością Sary Lipskiej opartych na analizach i interpretacjach działań artystycznych, odczytywanych w związku z wydarzeniami w jej życiu, jak i na tle epoki. Jako praca całościowa koncentruje się nie tylko na aspektach twórczości, ale i życiu osobistym artystki, które mimo braku wystarczających informacji archiwalnych udało się odtworzyć w niemałym zakresie.

Studia nad dorobkiem ważnej, acz pominiętej artystki wpisują się w badania w zakresie dotyczącym kobiet-artystek zapomnianych, działalności polskich artystek rzeźbiarek końca XIX i początku XX wieku, dotykając kwestii uwarunkowań społecznych i obyczajowych kobiet, które wybrały drogę artystyczną, a także w proces wprowadzania kolejnych postaci do kanonu sztuki polskiej i francuskiej. Ponadto niniejsze monograficzne opracowanie działalności Sary Lipskiej dołącza do badań nad twórczością artystów polsko-żydowskich oraz Polaków aktywnych w artystycznych koloniach poza krajem, zwłaszcza w rozdział badań nad uczestnictwem artystów polskich w zjawisku École de Paris.

Badania prowadzone w temacie twórczości, jak i biografii Sary Lipskiej są próbą scalenia dorobku wybitnej artystki, silnej i odważnej kobiety, twórczej postaci z artystycznej sceny XX wiecznej Francji. Wielotorowa, znacząca i stylistycznie indywidualna działalność plastyczna, wielowątkowa, ale i trudna biografia staje się niezwykle ciekawą historią do opowiedzenia i zapamiętania. Autorka niniejszej pracy żywi więc nadzieję, że opracowanie dotyczące Sary Lipskiej – artystki wszechstronnej – niegdyś znanej i cenionej, stanie się kolejnym punktem zwrotnym w historii sztuki XX wieku, a przede wszystkim opracowaniem służącym docenieniu działalności kobiet artystek.